

КОНФЛІКТ ЯК ОБОВ'ЯЗКОВИЙ ЕЛЕМЕНТ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

CONFLIKT AS A COMPULSAORY ELEMENT OF SOCIAL EMERGENCY

Статтю присвячено дослідженню психологічних особливостей впливу надзвичайних ситуацій різного виду на процес виникнення конфліктів як у суспільстві взагалі, так і в житті однієї конкретної людини. Розглянуто визначення надзвичайної ситуації як обстановки на окремій території чи суб'єкті господарювання або водному об'єкті, котра характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення і спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності [1]. Крім того, у статті розкрито види надзвичайних ситуацій та їх конкретні приклади. Окремо проаналізовано надзвичайні ситуації соціального характеру з відповідними прикладами. Також розкрито феномен конфлікту як невід'ємної складової частини будь-якої надзвичайної ситуації соціального характеру. Адже конфлікт – це зіткнення протилежних інтересів, цілей, позицій або цінностей між окремими особами чи групами. Жодна соціальна надзвичайна ситуація не виникає без наявності конфлікту. Саме конфлікт виступає обов'язковим елементом таких подій, оскільки він стає джерелом напруження, яке згодом може перерости в кризу. Конфлікт розділено за низкою критеріїв, а також показано розвиток конфлікту за стадіями. Окремлено ті психологічні реакції, які виникають у людини в разі впливу психотравматичних факторів соціальних конфліктів. Надано перелік основних підходів психологічної підтримки особистості під час соціальних конфліктів, адже в разі виникнення екстремальних ситуацій та відповідного соціального конфлікту актуальними стають персоналізовані відмінності у сприйнятті та реагуванні на стресові обставини. Люди частіше схильні розкривати особистісні позитивні якості й показувати, наскільки вони ефективні за появи криз, хоча деякі з них можуть зазнавати дезорганізації та демотивації. Це вказує на важливість дослідження ролі конфлікту, що є основним складовим елементом надзвичайної ситуації соціального характеру. Вивчення персоналізованих особливостей, а також їхньої ролі в поведінкових реакціях на екстремальні

прояви такого типу дозволить більш чітко зрозуміти шляхи формування стійкості особистості та розробити ефективні методики підтримки її ментального здоров'я.

Ключові слова: конфлікт, надзвичайні ситуації, соціальні кризи, стрес, фрустрація.

The article is devoted to the study of psychological features of the impact of emergencies of different kinds on the process of conflict occurrence, both in society in general and in the life of one particular person. The determination of an emergency situation as a situation on a separate territory or entity on it or a water body, which is characterized by a violation of normal living conditions, caused by catastrophe, accident, fire, natural disaster, epidemic, epizootic, epiphytotic, epithetic. The threat of life or health of the population, a large number of dead and victims, the task of significant material losses, as well as the inability to reside the population in such a territory or object, proceedings on it. In addition, we will reveal the types of emergencies and their specific examples. Separate emergencies of social nature with appropriate examples will be analyzed. The phenomenon of conflict will also be revealed as an integral part of any social emergency. Conflict is a clash of opposite interests, goals, positions or values between individuals or groups. No social emergency arises without conflict. The conflict itself is a mandatory element of such events, as it becomes a source of tension, which can eventually develop into a crisis. We will divide the conflict by a number of criteria, as well as show the development of conflict by stages. The psychological reactions that arise in a person when exposed to psycho-traumatic factors of social conflicts will be indicated. We will give a list of basic approaches to psychological support of the individual during social conflicts. After all, in the event of extreme situations and appropriate social conflict, personalized differences in perception and response to stressful circumstances become relevant. People more often tend to reveal personal potential and have high efficiency during crises, where some of them can be disorganizing and demotivating. This indicates the importance of studying the role of conflict, which is a major component of a social emergency. Studying personalized characteristics, as well as their role in behavioral reactions to extreme manifestations of this type, which will allow you to more clearly understand the mechanisms of psychological stability of the individual and develop effective methods of maintaining mental health.

Key words: conflict, emergency, social crisis, stress, frustration.

УДК 159.9.07-022.326.5

DOI <https://doi.org/10.32782/hbts.78.2.19>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Будяченко О.М.

к.юрид.н., доцент,
доцент кафедри психології
Національний університет
«Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-6506-1918

Шиян А.І.

здобувач вищої освіти
Центру заочного навчання
Одеський національний
економічний університет
ORCID ID: 0009-0003-7563-5043

Вступ. Конфлікт є невід'ємною складовою частиною будь-якої надзвичайної ситуації соціального характеру. Він відображає внутрішні суперечності суспільства, які в разі загострення стають небезпечними для стабільності держави та безпеки громадян. Узагалі, надзвичайні або екстремальні ситуації постійно характеризуються важкими випробуваннями для особистості, потребують від неї цілковитого зосередження та максимального напруження фізичних та психічних сил для подолання труднощів і розв'язання проблем. Ці події максимально виходять за межі звичного життя-

вого досвіду і можуть виникати в різних сферах життя, адже практично постійно ми стикаємося з екстремальними ситуаціями. Кількість таких подій інколи зростає, серед них можуть бути природні катаклізми, небезпеки, спричинені діяльністю людства, наприклад, техногенні аварії, війни, тероризм, злочинність і важкі умови праці.

Мета дослідження – розкрити сутність конфлікту як обов'язкового елемента надзвичайної ситуації соціального характеру, визначити його види, механізми розвитку, наслідки та можливі шляхи запобігання.

Виклад основного матеріалу. Надзвичайна ситуація – обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення і спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності [1].

Натепер в Україні виділяють надзвичайні ситуації таких видів:

1. Природного характеру (різноманітні природні процеси, стихійні явища, як-от землетрус, повінь, ураган, засуха, пожежа в лісі, зсув, снігопад, град, епідемія та інші);

2. Техногенного характеру (аварії, руйнування технічних систем, промислові катастрофи, зокрема такі, як вибух на виробництві, витік хімічних речовин, аварія на транспорті, пожежа на підприємстві, радіаційна аварія тощо);

3. Соціального характеру (різноманітні суспільні протиріччя, глобальні конфлікти, злочинна діяльність та інше, що проявляється в терористичних актах, масових заворушеннях, страйках, збройних зіткненнях, міграційних кризах та інших проявах);

4. Воєнного характеру (усі прояви збройної агресії, що проявляються в безпосередньому веденні бойових дій, у тому числі обстріли, окупація, застосування зброї масового ураження тощо).

Основна ознака надзвичайної ситуації – виникнення загрози життю, здоров'ю людей, економічним і природним системам, а також необхідність залучення спеціальних сил і засобів для ліквідації її наслідків.

Різні види людської діяльності можуть спричинити стрес, вимагати від будь-якої людини чітких, швидких і точних дій у відповідь на кризу. Розуміння терміна «екстремальні умови» позначають обставини, які суттєво відрізняються від норми, граничних станів існування. Екстремальні умови можуть бути сформованими в результаті надмірних впливів, що спричиняють фізичне і психологічне перевантаження та призводять до відсутності стимулів або подальшої життєдіяльності. Під поняттям «екстремальна ситуація» зазвичай розуміють раптово виниклу подію, яка несе реальну або потенційну загрозу для життя, здоров'я, добробуту, особистих цінностей і принципів людини. Саме це надає події особливої напруженості, фрустрованості та складності, робить її винятковою й екстремальною для ментальної сфери людини.

У сучасному світі суспільні процеси характеризуються високою динамічністю, взаємозалежністю та напруженістю соціальних відносин. На цьому тлі виникнення надзвичайних ситуацій соціального характеру стає одним із головних викликів безпеки людини, держави та суспільства загалом.

В основі будь-якої соціальної кризи, яка може набути масштабів надзвичайної ситуації, лежить конфлікт – як між окремими особами, так і між соціальними групами, інституціями чи державами. Конфлікт є природним елементом людської взаємодії, але коли він виходить за межі контролю, перетворюється на чинник дестабілізації, здатний спричинити масові заворушення, збройні протистояння та порушення суспільного порядку.

Надзвичайна ситуація соціального характеру – це обстановка на певній території, що виникає внаслідок гострих соціальних суперечностей або дій, спрямованих на порушення громадського порядку, безпеки громадян і стабільності держави.

Прикладами соціальних надзвичайних ситуацій можуть виступати:

– Економічні кризи, що призводять до масових страйків і безладів;

– Політичні протести, які переростають у заворушення або зміну влади;

– Етнічні та релігійні конфлікти, що призводять до переслідувань і міграцій;

– Інформаційні війни, що створюють соціальну дезорієнтацію і паніку.

Кожен із цих прикладів має у своїй основі гостре протиріччя інтересів і відсутність діалогу між сторонами, що можуть привести до наступних наслідків соціальних конфліктів:

1) порушення правопорядку та громадської безпеки;

2) руйнування інфраструктури та економічних систем;

3) загибель людей, поранення, масова міграція;

4) зниження довіри до влади та державних інституцій;

5) погіршення міжнародного іміджу держави;

6) формування атмосфери страху, недовіри та розколу суспільства.

На відміну від природних чи техногенних надзвичайних ситуацій, де причини мають об'єктивний характер, соціальні надзвичайні ситуації виникають через людський фактор – дії або бездіяльність людей, спричинені соціальною напругою, несправедливістю, політичними, економічними чи культурними суперечностями. І основною обов'язковою складовою частиною такої надзвичайної ситуації є конфлікт.

Конфлікт (від лат. *conflictus* – зіткнення) – це зіткнення протилежних інтересів, цілей, позицій або цінностей між окремими особами чи групами. Конфлікт є природним складником соціальної взаємодії, адже різноманітність думок, інтересів та ресурсів створює підґрунтя для протиріч.

Узагалі, представники сучасної політології та соціології вважають, що в суспільному розвитку конфлікти можуть виконувати як деструктивну, так і конструктивну функцію:

– Деструктивна – руйнування відносин, дестабілізація суспільства, насильство;

– Конструктивна – виявлення проблем, стимулювання змін, розвиток демократії.

Однак, якщо конфлікт переходить у стадію загострення, не контролюється державними інститутами та правовими механізмами, він переростає в надзвичайну ситуацію соціального характеру.

Жодна соціальна надзвичайна ситуація не виникає без наявності конфлікту. Саме конфлікт виступає обов'язковим елементом таких подій, оскільки він стає джерелом напруження, яке згодом може перерости в кризу.

На цьому етапі дослідження потрібно розглянути типовий шлях розвитку подій вказаного вектора. Спочатку відбувається накопичення соціальної напруги (економічна нерівність, безробіття, дискримінація), потім – виникнення локального конфлікту (між групами або владою та населенням). Ескалація конфлікту настає через брак діалогу чи неефективні дії держави. Далі – перехід у кризову фазу – масові протести, зіткнення, страйки. Проходить формування надзвичайної ситуації, що потребує втручання органів влади, правоохоронців і сил цивільного захисту. Таким чином, конфлікт – це не просто складова частина соціальної надзвичайної ситуації, а її структурна основа.

Умовно соціальні конфлікти можна поділити за різними критеріями:

- 1) за рівнем учасників – на міжособистісні, міжгрупові та міждержавні (суперечка всередині колективу, протистояння між політичними партіями, війни тощо);
- 2) за сферою виникнення поділяють на політичні, економічні, етнічні, релігійні, культурні (боротьба за владу, нерівність доходів населення, міжетнічна ворожнеча);

3) за формою прояву виокремлюють відкриті та приховані (протести, страйки, приховане невдоволення владою);

4) за наслідками можна поділити на конструктивні та деструктивні (реформи, примирення, зміна форми державного устрою, руйнування державних структур);

Але найнебезпечнішими є масові політичні та етнічні конфлікти, які найчастіше стають причиною соціальних надзвичайних ситуацій.

Також потрібно дослідити механізм розвитку соціального конфлікту, який трансформується в надзвичайну ситуацію.

Розвиток конфлікту має кілька стадій:

- Латентна стадія – існують протиріччя, але вони не виявлені відкрито;
- Стадія усвідомлення – сторони розуміють свої суперечності, формують вимоги;
- Активна стадія – відкриті дії (страйки, протести, блокування об'єктів);
- Кризова стадія – ескалація насильства, втручання силових структур.

Розв'язання або перехід у затяжну кризу. На цьому етапі держава повинна діяти швидко, щоб не допустити переростання конфлікту в катастрофу глобального соціального масштабу.

Усе вищезначене підтверджує, що соціальний конфлікт – ключовий елемент і рушійна сила будь-якої надзвичайної ситуації соціального характеру. Але яким чином можливо попередити виникнення надзвичайних ситуацій соціального типу? Зокрема,

це: раннє виявлення соціальної напруги (моніторинг громадської думки, проведення опитування); конструктивний діалог між владою і громадськістю, залучення посередників, громадських організацій; обов'язкове підвищення рівня соціальної справедливості – справедливий розподіл ресурсів, рівні можливості; чітке правове регулювання конфліктів – удосконалення законодавства, судового захисту прав, але при цьому потрібна інформаційна відкритість, запобігання різноманітним фейкам і маніпуляціям; удосконалення освітніх програм із культури діалогу та толерантності; широкий розвиток системи медіації – професійного посередництва в конфліктних ситуаціях.

У вищевикладеному акцентовано на впливі соціальних конфліктів на великі та маленькі групи людей. При цьому не варто забувати про негативний вплив надзвичайної ситуації соціального характеру на особистість безпосередньо, особливо на її ментальне здоров'я. У цьому аспекті потрібно вказати на ті психологічні реакції, які віддзеркалюють у людини психотравматичні фактори соціальних конфліктів.

Стрес – це нормальна реакція організму на ненормальні або специфічні ситуації, що потребує трансформацій та переналаштування психічної та фізіологічної систем людини для подальшого пристосування. Важливо мати на увазі, що будь-яка нова життєва ситуація викликає стрес, але далеко не кожна з них буває критичною. Так, критичні реакції організму викликає саме дистрес, що переживається як горювання, відчуття нещастя, повне або часткове виснаження (як психічне, так і фізичне) та супроводжується зломом механізму пристосування, утримання контролю свого життя, перешкоджає особистому зростанню.

Фрустрація, на відміну від стресу, є виключно негативним психічним станом, що характеризується двома проявами: наявністю стабільно сильної мотивації з досягнення цілі (задоволення потреб) та перешкод, що не дають можливості її досягти. Такими перешкодами можуть виявитися різноманітні причини – фізичні, біологічні, психологічні або соціокультурні. З погляду біхевіористичних порушень, фрустрація може проявлятися на двох рівнях: як втрата повного вольового контролю або ж як зниження ступеня зумовленості свідомості відповідною якісною мотивацією.

Криза – характеризує стан, породжуваний перед індивідом проблемою, що виникла і яку він не може уникнути та розв'язати в короткий час. Розрізняють два типи криз залежно від того, яку можливість вони залишають для людини в реалізації подальшого життя. Криза першого типу є серйозним потрясінням, що зберігає певний шанс виходу на колишній рівень життя. Ситуація другого типу – власне криза – перекреслює життєві цілі та плани, залишаючи єдиним виходом з положення модифікацію самої особистості та її значення життя.

Конфлікт як вид критичних ситуацій, таким чином, є й одним із типових видів критичних ситуацій і одночасно є тісно пов'язаним з кожною з них. Конфлікти завжди пов'язані зі стресом, і практично завжди виявляється фрустрованість, незадоволе-

ність, стресовість і критичність певного періоду або ситуації в житті людини. Конфлікти виступають одночасно і як причини, і як предмети, нарешті, як наслідок (як у позитивному, так і в негативному плані) різних критичних ситуацій в житті людини [2, с. 21].

Натепер основними підходами до психологічної підтримки особистості під час соціальних конфліктів є:

- індивідуальна психотерапія: психологи надають особисту підтримку тим, хто зазнає психологічного тиску внаслідок соціальних конфліктів, зосереджують увагу на їхніх індивідуальних проблемах і переживаннях;

- групова терапія: групові сесії дозволяють учасникам ділитися досвідом і отримувати підтримку від однодумців, що сприяє колективному подоланню проблем;

- кризова інтервенція: у разі екстремального дистресу психологи надають невідкладну допомогу, забезпечують емоційну підтримку та практичні рекомендації;

- розвиток самопідтримки: психологи навчають навичок, які допомагають людям адаптуватися та долати емоційні навантаження в умовах війни;

- сімейна психотерапія: соціальні конфлікти впливають не лише на окремих людей, але й на їхні родини, тому вкрай важливо працювати з усіма членами родини задля збереження взаємопідтримки та згуртованості.

Ці підходи формують систему комплексної психологічної підтримки для будь-кого, хто опинився в епіцентрі соціального конфлікту, сприяють їх емоційному, а інколи і фізичному відновленню та зміцненню. Взагалі, у випадку екстремальної ситуації, що пов'язана із соціальними конфліктами, індивіди стикаються з викликами адаптації до незвичних екстремальних умов.

Процес адаптації має багато аспектів і вимагає від індивіда здатності до самоаналізу, визначення особистісних ресурсів і вибору адекватних особистісних стратегій для реагування на стресові події. При цьому, якщо стрес триває значний часовий період, самостійно знайти оптимальний шлях адаптації може бути вкрай важко. Внутрішні конфлікти, непропрацьовані фобії, невизначеність майбутнього життя та низька самооцінка зазвичай обмежують вибір стратегій. Особистісні риси індивіда та відсутність підтримки суспільства також можуть стати на заваді повноцінного адаптаційного процесу. Відповідно, соціальна підтримка, доступ до повноцінної і професійної психологічної допомоги, а також розвиток персоніфікованих компетенцій стають тими чинниками, які сприяють підвищенню адаптивного потенціалу людей у воєнних умовах [3, с. 291].

Висновки. Конфлікт є невід'ємною складовою частиною будь-якої надзвичайної ситуації соціального характеру. Він відображає внутрішні суперечності суспільства, які в разі загострення стають небезпечними для стабільності держави та безпеки громадян. Основне завдання держави й суспільства – не уникати конфліктів, а навчитися ними керувати, своєчасно виявляти, аналізувати та розв'язувати їх мирними засобами. Тільки завдяки ефективно-

му врегулюванню соціальних конфліктів можна забезпечити сталий розвиток і громадянський мир. Сучасний світ пронизаний феноменом постійного конфліктоутворення як процесу людської життєдіяльності, так і результату цього процесу.

Дослідження психології конфлікту в екстремальних ситуаціях є складним, багатоаспектним але вкрай необхідним напрямом дослідження. Цей напрям охоплює різноманітні ментальні реакції та механізми психологічної адаптації. При цьому екстремальні умови соціального конфлікту часто вимагають мобілізації внутрішніх ресурсів особистості, включаючи життєстійкість, резильєнтність і навички керування стресом, що допомагають ефективніше реагувати на кризові обставини. Особистість може використовувати власний життєвий потенціал для подолання складних ситуацій, однак важливою є також підтримка зовнішніх ресурсів і соціального оточення. Взагалі, умови війни, природні катастрофи, техногенні аварії й інші екстремальні події викликають відповідні специфічні психологічні реакції, як-от посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), тривожні розлади, депресія та почуття власної ізоляції. Ці ментальні порушення можуть суттєво впливати на загальне психічне та соматичне здоров'я, а також на соціальну адаптацію, особливо в умовах постійної загрози та нестабільності. Саме такі складні обставини часто стимулюють розвиток новітніх якостей, формування стійкості та перезавантаження особистих цінностей, що допомагає людині ставати персистентною та знайти реальний сенс навіть у самих найважчих життєвих умовах.

Під час виникнення екстремальних ситуацій та відповідного соціального конфлікту актуальними стають персоніфіковані відмінності у сприйнятті та реагуванні на стресові обставини. Люди частіше схильні розкривати власний потенціал і проявляти високу ефективність під час криз, хоча деякі з них можуть зазнавати дезорганізації та демотивації. Це підкреслює важливість дослідження ролі конфлікту, що є основним складовим елементом надзвичайної ситуації соціального характеру. Вивчення особистісних характеристик індивіда та їх ролі в поведінкових реакціях на екстремальні умови такого типу дозволить глибше зрозуміти механізми психологічної стійкості та розробити ефективні методики підтримки ментального здоров'я.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кодекс Цивільного захисту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення: 08.09.2025).
2. Психологія конфлікту: курс лекцій : навчальний посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. 112 с.
3. Ташматов В.А., Геращенко О.С., Атанасова К.К. Психологія особистості в екстремальних умовах. *Габітус*. 2024. Вип. 67. С. 289–292. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208>.

Стаття надійшла у редакцію: 13.10.2025

Стаття прийнята: 24.10.2025

Опубліковано: 08.12.2025